
STANOJE IVANOVIĆ

POSLEDICE DRUŠTVENIH NEJEDNAKOSTI U OBRAZOVANJU

PRIRODA POSLEDICA DRUŠTVENIH NEJEDNAKOSTI U OBRAZOVANJU

U kompleksnom utvrđivanju nejednakosti u obrazovanju, njihovih izvora i domašaja, opravdano je posebno izdvojiti ona područja u kojima se ispoljava njihovo posledično dejstvo ili se manifestuje uticaj spoljašnjih činilaca. Za razliku od primarnih izvora nejednakosti koji na direktan način izazivaju procese socijalnog diferenciranja, posledice nejednakosti u obrazovanju su upravo oni odnosi i stanja koji proizlaze iz primarnih procesa i koji u obrazovanju znače posebnu vrstu razlika, drugačije izraženih.

Teorijske i metodološke osnove razlikovanja uzroka i posledica društvenih nejednakosti u obrazovanju polaze od specifičnosti područja i načina njihovog ispoljavanja. Dok uzroci imaju prevashodno društvenoekonomski karakter, izviri iz društvenih nejednakosti i klasne prirode društvenog bića, stvarajući nejednake obrazovne uslove za pripadnike širih društvenih grupacija, posledice deluju upravo u individualnoj ravni, kao posredni refleks uzroka.

U rasponu od primarnih do sekundarnih nejednakosti nalaze se posebna područja njihovog manifestovanja koja stoje u međusobnoj zavisnosti. Mogu se izdvojiti najmanje četiri ravni: društvenoekonomska, teritorijalna, kulturna i individualna. Posmatrano sa stanovišta uzroka, njihovi izvori nalaze se u društvenoekonomskoj sferi, odakle se prostiru i u druga područja. Nejednakosti sa stanovišta posledica izražavaju se u individualnoj sferi, a potom

---

se povratno proširuju i na druga područja. Međutim, ovaj povratni uticaj nije samo refleksivnog karaktera, već kao sistem hendikepa u narednom ciklusu ima svojstva uzročnog delovanja. Tako se ova sprega javlja kao zatvoreni krug uzročno-posledičnog dejstva nejednakosti u obrazovanju.

Polazeći od toga, utvrđivanje područja manifestovanja posledica društvenih nejednakosti u obrazovanju zasniva se na sagledavanju međusobnog uticaja svih činilaca, ali i na izdvajanju njihovih posebnih karakteristika. Mogu se izdvojiti sledeća područja ovih posledica: a) nejednake aspiracije prema obrazovanju; b) nejednaki troškovi obrazovanja; c) nejednak uspeh u obrazovanju; d) nejednaka opšta efikasnost obrazovanja i različiti materijalni standardi obrazovnih ustanova, kao i nejednake mogućnosti opšteg razvoja u zavisnosti od primene naučno-obrazovnih dostignuća. Time se, naravno, ne iscrpljuju svi vidovi posledičnog dejstva nejednakosti u obrazovanju, već se samo izdvajaju oni oblici koji imaju strukturalni karakter i širi društveni značaj.

ASPIRACIJE PREMA OBRAZOVANJU I MOGUĆNOSTI NJIHOVOG OSTVARIVANJA

Obrazovne aspiracije predstavljaju individualnu i kolektivnu motivisanost za sticanje obrazovanja. One se javljaju kao izraz težnje da se obezbedi određeni nivo obrazovanja, a zavise od društvenih uslova u kojima se ostvaruju i karaktera motivacije za njegovo sticanje.

Sa promenama u obrazovnim uslovima menja se i izraz obrazovnih aspiracija. Proširivanjem društvene uloge obrazovanja porasle su i aspiracije prema obrazovanju. Međutim, one se različito izražavaju i različito ostvaruju. Takođe i sami učenici izražavaju slična opredeljenja, naročito oni sa sela. „Sadašnje generacije učenika koji u selima završavaju osnovne škole gotovo sto posto žele napustiti privatno poljoprivredno gospodarstvo i poljoprivredno zanimanje uopće.”¹ Iz njih izbija dominantna želja roditelja da se preko obrazovanja deci obezbedi budućnost koja će biti različita od njihovih zanimanja.

Postoje brojna istraživanja o obrazovnim aspiracijama, o njihovoj veličini i karakteru. U jednoj anketi, na pitanje: „Šta bi želeo da ti djeca budu?”, dobijeni su sledeći odgovori:

1) S. Suvar, „Eksodus seoske omladine”, Naše teme, 6/1935, str. 828—835.

1. da završi škole	— 85,4%
2. radnici	— 11,1%
3. poljoprivrednici	— 3,5%

Prema jednom drugom istraživanju, u „situaciji idealnog izbora”, samo 2% učenika se opredelilo za neko radničko zanimanje, dok je u „situaciji uslovljenog izbora” (materijalnim mogućnostima), ovo opredeljenje povećano na 30% učenika.²⁾ To znači da su gotovo jednu trećinu učenika realne životne okolnosti prisilile da se usmeri na obrazovanje koje intimno ne želi. „Motivacija većeg dela učenika za upis u škole za radnička zanimanja bila je izrazito nepovoljna.”³⁾ Iz ovog proizlazi da radnička zanimanja (manuelna), makar bila i kreativnija od nekih rutinskih (nemanuelnih), imaju tretman nepoželjnih zanimanja u vrednosnom smislu.

Uopšte, preferiranje jednih vidova obrazovanja na račun drugih, izraz je različitih aspiracija prema obrazovanju. Znači da razlike u obrazovanju izazivaju razlike u aspiracijama koje se manifestuju favorizovanjem nekih vrsta obrazovanja, na jednoj strani, a zapostavljanjem drugih vidova, na drugoj. Međutim, iza toga se uvek kriju realni socijalni odnosi i položaj određenih društvenih grupacija koji se izražavaju kroz ove aspiracije. To stvara različito vrednovanje zanimanja koja iz njih proizlaze, a utiču i na opšte odnose prema tim zanimanjima. Tako se javlja izrazito nepovoljan odnos prema školama za radnička zanimanja (kao posledica nepovoljnog odnosa prema ovim zanimanjima), a zatim ovo služi kao izvor negativnih stavova prema radničkim zanimanjima u celini, koja manuelnim karakterom rada i niskim zaradama ne obezbeđuju lični standard i društveni prestiž.

Kao što se vidi, u ostvarivanju obrazovnih aspiracija oštro se suprotstavlja „realni” i „idealni” izbor, pri čemu „realni” izbor vezuje polaznike obrazovanja na grubu zavisnost od materijalnih i drugih mogućnosti na sticanje samog obrazovanja. To stvara razlike u zadovoljavanju ovih aspiracija. One se trojako manifestuju. Prvo, jedan deo stanovništva uglavnom ostvaruje svoje aspiracije za obrazovanjem i tu se ova dva izbora podudaraju; drugi deo zadovoljava, ali uz znatno ograničavanje aspiracija; i treći deo stanovništva pretežno nema neophodne društvene uslove za sticanje željenog obrazovanja, a to znači ni dovoljno razvijene aspiracije.

2) V. Tomanović, „Radnička i intelektualna omladina”, promene socijalnih razlika, IDN, Beograd, 1971, str. 210.

3) Isto, str. 209.

Korelacija između obrazovnih aspiracija i dostupnosti obrazovanja postoji na svim obrazovnim stupnjevima, ali je uočljivija na višim nivoima obrazovanja. „Oni koji imaju mnogo obrazovanja obrazuju se i dalje, dok oni koji imaju niže obrazovanje smatraju da im je već zbog materijalne mogućnosti obrazovanje teže dostupno, pa se zato njihove aspiracije na obrazovanje smanjuju, oni ne osećaju ni potrebe za obrazovanjem jer su njihove društvene uloge svedene na minimum.”⁴⁾ Iako se ovaj odnos postepeno menja, „ljudi koji visoko cene obrazovanje postizace u proseku viši stupanj obrazovanja nego oni koji ga nisko cene, uprkos intervenirajućem uticaju objektivnih uslova koji olakšavaju ili otežavaju obrazovanje ljudi”⁵⁾.

Nejednakosti u aspiracijama prema obrazovanju predstavljaju izraz dostupnosti obrazovnih ustanova, ali i način gledanja na obrazovanje. U razvijenijim sredinama svest o obrazovanju sadrži elemente valorizovanja obrazovanja koji se razlikuju od shvatanja obrazovanja u nedovoljno razvijenim sredinama. U prvom slučaju „se više kalkulatивно-racionalno procenjuju prednost i slabe strane kratkotrajnog i dugotrajnog školovanja”, a u „uslovima društveno-ekonomske nerazvijenosti teško se percipira uloga i značaj srednjih i kvalifikovano-radničkih kadrova, već preovladuje tradicionalna svest o ugledu „gospodskih” intelektualnih zanimanja koja će se najčešće obavljati van regiona porekla”⁶⁾.

Međutim, ovakva percepcija obrazovanja, sudeći prema procesima koje nagoveštavaju statistički pokazatelji, daleko je od stvarne realizacije. Ona se potvrđuje u malom broju slučajeva — tamo gde se „idealni” i „realni” izbor podudaraju, a u većini slučajeva nastaju krupne razlike između izražavanja i realizacije obrazovnih aspiracija. Izgrađivanje obrazovne infrastrukture zavisi od društvenoekonomske razvijenosti, ali istovremeno ona podstiče ili usporava izražavanje obrazovnih zahteva najvećeg dela populacije. Od nje zavisi i prevazilaženje tradicionalnog vrednovanja obrazovanja — da je to privilegija nadarenih izuzetaka koji se mogu domoći „gospodskih” zanimanja, koja u osnovi potenciraju klasnu prirodu obrazovanja i klasnu diferencijaciju putem obrazovanja. To znači da nedovoljna društvenoekonomska razvijenost nepovoljno deluje na izgrađivanje obrazovnih aspiracija.

4) A. Kranjc, „Vrednovanje obrazovanja”, *Pedagogija*, 4/1971, str. 552—553.

5) *Isto*, str. 555.

6) S. Flere, „Obrazovanje i društvene razlike”, *Marksiistička misao*, 2/1976, str. 56.

U utvrđivanju međusobne zavisnosti između aspiracija prema obrazovanju i dostupnosti obrazovanja može se reći da postoji zakonomeran odnos: obrazovne aspiracije (i njihovo ostvarivanje) su u obrnutom odnosu prema dostupnosti obrazovanja. Što je obrazovanje dostupnije, to su veće mogućnosti da i subjektivno interesovanje za njega ima realni smisao. I obrnuto, što je manje obrazovnih ustanova to su interesovanja za obrazovanje proizvoljnija. Aspiracije kao izraz težnje da se stekne određeni nivo obrazovanja u različitim uslovima za ostvarivanje imaju nejednak karakter, odnosno predstavljaju specifično područje nejednakosti.

NEJEDNAKI TROŠKOVI OBRAZOVANJA

Nejednakosti u sticanju obrazovanja na poseban način se izražavaju kroz troškove koji nastaju u ovom procesu. Troškovi obrazovanja se mogu posmatrati kroz oblike u kojima se javljaju: opšti, individualni i oportunitetni. Svaki od njih ima posebno dejstvo koje se direktno ili indirektno odražava na mogućnosti zadovoljavanja obrazovnih potreba.

Opšti troškovi obrazovanja predstavljaju deo društvene potrošnje koji se izdvaja za obrazovanje. Njihova efektivnost zavisi od načina obezbeđivanja, od instrumenata kojima se prikupljaju i od načina njihove distribucije. U uslovima fiskalnog načina ubiranja (pretežno preko doprinosa na lične dohotke zaposlenih), opšti troškovi obrazovanja predstavljaju sredstvo institucionalizacije nejednakosti u obrazovanju. To potvrđuju i rezultati do kojih je u svojim istraživanjima došao S. Beždanov. Na pitanje ko koga finansira u obrazovanju, Beždanov zaključuje: „Srednje škole pohađa skoro bez izuzetka svako dete iz porodica zaposlenih čija primanja prelaze 2.000 novih dinara (— podaci su iz 1971. godine; prim. S. I.), a tek svako treće dete zaposlenih čija primanja ne prelaze 1.200 novih dinara. Sada se deo doprinosa za obrazovanje koji plaćaju oni sa nižim ličnim dohocima „preliva“ za obrazovanje dece zaposlenih sa višim ličnim dohocima.”⁷⁾ Prelivanje se ostvaruje u visini gotovo jedne trećine prosečnih troškova obrazovanja. U visokoškolskom obrazovanju „...svako treće dete zaposlenih čiji lični dohoci prelaze 2.000 novih dinara pohađa neku od viših i visokih školskih institucija, dok od onih sa ličnim dohocima ispod 1.200 novih dinara — tek svako

---

⁷⁾ S. Beždanov, Sistem finansiranja vaspitanja i obrazovanja u Jugoslaviji, IGS, Beograd, 1973, str. 129.

dvadeseto... Za školovanje dece tzv. službenika, koja čine oko 10% generacije do 21 godine starosti, „troši“ se oko 30% ukupnih sredstava koja se po zakonu izdvajaju za obrazovanje“.)

U sumarnim pokazateljima finansiranja obrazovanja ove disproporcije se ne vide, ali kada se analiziraju doprinosi za obrazovanje prema materijalnoj snazi pojedinih kategorija stanovništva, onda se socijalne razlike u obrazovanju i njihove posledice izražavaju kao zakonit proces čija se suštinska priroda ne može otkloniti bez radikalnih izmena uslova stvaranja i raspodele materijalnog bogatstva na globalnom nivou, ali i bez dosledne realizacije principa solidarnosti u procesu njegove preraspodele.

Ako se ove razlike povežu sa individualnim troškovima obrazovanja, onda nastaju izrazite nejednakosti u visini troškova obrazovanja. Individualni troškovi obrazovanja predstavljaju veću stavku u porodičnom budžetu stanovništva sa nižim prihodima. Opšte razlike u troškovima obrazovanja imaju šire klasno-socijalno dejstvo. Nejednaki uslovi obrazovanja podižu troškove za njegovo sticanje, ograničavaju mogućnosti za nastavljanje na pojedinim stupnjevima i usporavaju tok međugeneracijske pokretljivosti. Tako se obrazovanje javlja kao činilac konzerviranja socijalne stratifikacije.

Zbog velikog značaja oportunitetnih troškova⁸⁾ za pojedine društvene grupacije, njihovo učestće u obrazovanju je manje nego drugih grupacija, pa se tako odvija proces samoreprodukcije grupacija putem obrazovanja. Deca iz porodica manuelnih zanimanja pretežno se obrazuju za manuelna zanimanja, a deo mladih iz ovakvih porodica ne nalazi se u procesu obrazovanja, već je uključen u rad. Porodice nemanuelnih zanimanja u neuporedivo manjoj meri trpe dejstvo oportunitetnih troškova, jer se zbog povoljnijeg materijalnog položaja lakše odriču dohotka koji bi sticali ranijim uključivanjem u rad.

Iz ovog proizlazi da su globalni oblici društvene pokretljivosti u osnovnom izrazu određeni odnosima u obrazovanju, te da putevi unutargeneracijskog ili međugeneracijskog prelaska iz jedne društvene grupacije u drugu, zavise od sticanja obrazovanja. U uslovima nejednakosti troškova obrazovanja načelo ostvarivanja indi-

8) Isto, str. 130.

9) Oportunitetni (alternativni) troškovi u suštini predstavljaju izgubljeni dohodak koga se ljudi lišavaju u vreme obrazovanja, a koji bi sticali da su uključeni u radni proces.

vidualnih sposobnosti ne dolazi u celini do izražaja, jer se u praksi obrazovne šanse prelamaju kroz čitav niz društvoekonomskih i porodičnih činilaca koje ih ograničavaju. U takvoj situaciji „povećanje socijalnog diferenciranja među slojevima znatno utiče na povećanje socijalne nejednakosti u školovanju omladine”¹⁰, što pokazuje da su ova dva procesa povezana i međusobno uslovljena.

Da postoje značajne razlike u visini troškova potvrđuju podaci prema kojima dopunske izvore sredstava za obrazovanje najčešće traže oni koje materijalne prilike na to prisiljavaju.

Tabela 1.

Korisnici studentskih kredita prema socijalnom poreklu u SR Srbiji, bez pokrajina, 1975/76. godine

	u%
Zanimanje roditelja	
— poljoprivrednici	26,7
— radnici u privredi	37,5
— radnici u neprivredi	7,3
— službenici	5,1
— zanatlije	2,3
— penzioneri	17,7
— ostali	3,4
Ukupno:	100,0

IZVOR: Studentski krediti, Republički pozajmni fond studenata SR Srbije, Beograd, 1976.

Samo studenti radničkog porekla i oni čiji su roditelji poljoprivrednici koriste više od dve trećine studentskih kredita, iako je njihov udeo u strukturi svih studenata daleko manji. Studenti iz imućnijih porodica imaju manje potrebe da koriste kredite i zato je njihov broj u strukturi korisnika daleko manji.

Na isti način se može pokazati da studenti koji potiču iz porodica sa nižim prihodima po članu domaćinstva koriste najveći broj ovih kredita, dok studenti iz porodica sa višim prihodima to čine veoma retko. Nezavisno od korišćenja ovih sredstava, materijalni položaj studenata iz porodica sa višim prihodima je znatno povoljniji. To važi i za uslove obrazovanja uopšte.

Sticanje visokoškolskog obrazovanja za pojedine socijalne kategorije studenata odvija se u različitim uslovima. „Dok skoro 2/3 dece službenika sa višom i visokom spremom i rukovode-

10) P. Georgievski, Diskusija o temi „Društvena pokretljivost i razvojne perspektive jugoslovenskog društva”, Gledišta, 11—12/1971, str. 1560.

ćih službenika stanuje za vreme školske godine sa svojim roditeljima, deca poljoprivrednika, pa i manje kvalifikovanih radnika, u veoma malom procentu mogu da žive sa roditeljima, te su upućeni na druga mesta, pre svega na korišćenje studentskih domova.¹¹⁾ Tako se još jednom potvrđuje korelacija između uslova za obrazovanje i materijalnog položaja porodica. Porodice sa visokim prihodima „izrazito su koncentrisane u većim gradovima, gde se nalaze fakulteti, što im veoma olakšava izdržavanje dece za vreme studija”, a siromašnije porodice se ne „izlažu velikim troškovima iako same treba da izdržavaju svoju decu na studijama”¹²⁾. Tu se misli samo na smeštaj i ishranu, međutim ako se životni standardi i obrazovni uslovi posmatraju mnogo šire, da obuhvate sve neophodne potrebe i način njihovog zadovoljavanja, ove razlike prerastaju u izrazite nejednakosti koje se veoma sporo menjaju.

Troškovi obrazovanja pokazuju i međugeneracijske razlike. Dok stvaraoci dohotka nejednako doprinose formiranju opštih sredstava za obrazovanje i mlada generacija nejednako učestvuje u njihovom trošenju, dotle se odrasli nalaze u hendikepiranom položaju u pogledu uključivanja u obrazovanje. Oni izdvajaju sredstva za funkcionisanje ove delatnosti, ali to ne znači da oni za svoje obrazovanje ta sredstva mogu i koristiti. Tako nastaje poseban vid razlika, nejednakosti u dostupnosti obrazovanja različitim generacijama, konkretno generaciji koja se nalazi u uzrastu za obrazovanje i generacijama koje se nalaze u sferi rada. Dok se mlada generacija dugo školuje, bez čvršćih veza sa sferom rada, na drugoj strani, generacije koje su uključene u proces rada, nalaze se izvan većih mogućnosti za obrazovanje, bez obzira na individualne želje i društvene potrebe za obrazovanjem. To stvara dva sistema vrednosti, koji se često nalaze u stanju latentnog sukoba, a neadekvatna struktura zaposlenih uslovljava zaostajanje u društvenoekonomskom razvoju.

„Većina zaposlenih nema više od sedam godina obrazovanja (prosečna obrazovanost zaposlenih iznosi oko 8 godina), a mladi koji dolaze na „tržište rada” poseduju prosečno jedanaest godina obrazovanja. Otuda stalno prisutna opasnost da mladi istisnu starije iz sveta rada, ili da ih potisnu na manje složena (i manje pla-

11) V. Tomanović, „Socijalna struktura studenata i učenika škola drugog stupnja u Srbiji”, str. 27.

12) Isto, str. 29.

ćena) radna mesta".¹³⁾ To je stvorilo paradoksalnu situaciju da udruženi rad nedovoljno apsorbuje nove stručne kadrove koji bi doprinali njegovom bržem razvoju.

Odrasli su prinuđeni da koriste vanredne oblike obrazovanja, ali se time izlažu posebnim, dodatnim troškovima obrazovanja, a obrazovni uslovi su veoma otežani činjenicom da se uporedo odvija proces rada i proces obrazovanja. Veoma retko se njima pružaju neke pogodnosti koje bi olakšale uslove obrazovanja. Ovaj izrazito nepovoljan položaj odraslih u uslovima za sticanje obrazovanja, može da ublaži samo jedan deo zaposlenih koji želi da se obrazuje i to oni sa višim prihodima. Dok su kod obrazovanja mladih važno dejstvo imali individualni i oportunitetni troškovi, kod obrazovanja odraslih važni su upravo opšti i individualni troškovi.

Iz svega se može izvesti zakonomerni odnos: troškovi obrazovanja su u obrnutom odnosu prema uslovima obrazovanja. Što su troškovi obrazovanja veći, to su obrazovni uslovi nepovoljniji. I obrnuto, što su troškovi obrazovanja (individualni, oportunitetni) niži, to se obrazovanje lakše može ostvariti. Kroz troškove obrazovanja izražava se direktno posledično dejstvo nejednakosti u obrazovanju.

NEJEDNAK USPEH U OBRAZOVANJU

Kao što socijalni činioci utiču na obrazovane aspiracije, izbor škole i trajanje obrazovanja, tako ovi razlozi utiču i na uspeh u procesu obrazovanja. Društveni i porodični uslovi i na ovaj način doprinose socijalnoj selekciji putem obrazovanja. Od njih zavisi formiranje obrazovne sredine koja se odražava na uspeh.

Uspeh kao izraz individualnog usvajanja obrazovnih sadržaja upravo se vezuje za pojedinca i njegov odnos prema obrazovanju, ali i socijalna obeležja imaju određeni značaj. To važi za sve nivoe obrazovanja, ali se različito manifestuje. „Dete u radničkoj porodici već u višim razredima osnovne škole prevazilazi obrazovni nivo svoga oca (majke su još manje obrazovane). Na drugoj strani, dete u prosečnoj službeničkoj porodici može računati na pomoć svoga oca i u srednjoj školi.“¹⁴⁾ S druge strane,

13) S. Beždanov. Osnovni faktori koji utiču na strateška opredeljenja u obrazovnoj politici i planiranju razvoja obrazovanja i kadrova, u knjizi „Planiranje dugoročnog razvoja obrazovanja u Jugoslaviji“, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1971, str. 41.

14) V. Tomanović, „Problemi socijalne diferencijacije u oblasti obrazovanja“, Sociologija, 1/1968, str. 120.

u sredinama bogatijim kulturnim aktivnostima stvaraju se i razvijaju navike koje pogoduju boljim obrazovanim rezultatima.

U srednjem obrazovanju uticaj socijalnih faktora na uspeh u obrazovanju ogleda se u nje-govoj zavisnosti od materijalnog položaja porodica i njihovog kulturnog standarda. Pre svega, postoji korelacija koja pokazuje da „idući od najsiromašnijih ka najimućnijim grupama sve više je vrlo dobrih i odličnih učenika; obrnuto, učenika sa uspehom „dobar“ sve je manje“¹⁵⁾. Međutim, ova veza zavisi od više različitih činilaca, i korelacija je veća ukoliko je uticaj svakog od njih jači. Tako je uspeh učenika veći u porodicama koje poseduju više elemenata kulturnog standarda. Na primer, on raste sa brojem knjiga u porodici i veličinom porodične biblioteke.

Veza između uspeha učenika i zanimanja roditelja pokazuje se ne samo u visini opšteg uspeha učenika, već u znatno izraženijem nastojanju pripadnika nemanuelnih zanimanja da svojoj deci obezbede što više obrazovanje. Dok „radnička porodica neće praviti problem od toga ako neki od sinova ili kćeri ne može ili ne želi da uči srednju školu druge vrste, već zanat i školu za kvalifikovane radnike, službenička porodica nemogućnost svoga deteta da pohađa neku „višu“ školu i odlazak u školu za kvalifikovane radnike smatra tragedijom na statusnom planu, svojom degradacijom, jer računa da je nešto „više“ od toga, a deca moraju ostvariti bar isti status, ako ne i viši koji je najpoželjniji“¹⁶⁾.

Iz toga proizlazi da i sami učenici pokazuju razlike u svojim kulturnim afinitetima. „Učenici službeničkog porekla pokazuju razvijeniji estetički ukus i veće sklonosti da slobodno vreme raznovrsnije upotrebe za zadovoljenje kulturnih potreba. Učenici zanatlijskog porekla pokazuju izrazitu težnju da slobodno vreme utroše u aktivnostima koje karakteriše jednostrano kulturno interesovanje. Pri tome, materijalni izdaci obe ove grupe učenika su približno isti. Učenici poljoprivredničkog i radničkog porekla su u korišćenju slobodnog vremena relativno jednostrani“¹⁷⁾. Međutim, ovakva interpretacija takođe, do krajnosti ističe njihove razlike, ne ulazeći dublje u njihove socijalne razloge, i naglašava klasna obeležja obrazovanja koje sankcioniše ove razlike.

15) V. Tomanović, „Socijalna struktura studenata i učenika škola drugog stupnja u Srbiji“, str. 53.

16) Isto, str. 59.

17) K. Bugarski, „Socijalno poreklo i ponašanje učenika“ Gledišta, 3/1965, str. 406—407.

U visokom obrazovanju „... kategorija onih koji su najbolji — super odlični (prosek 9,51—10,0), tri do četiri puta je češća kod najimućnije grupe, nego kod najsiromašnije grupe i ispod prosečne (odnos 3,4:0,9, odnosno 0,7). Kada se posmatraju oni koji imaju odličan uspeh u celini (a to su oni koji imaju prosek ocena preko 8,5) razlike su osetne: takvih je u najimućnijoj grupi 15,4%, a u ostalima oko 7,0%, što znači dvostruko manje. Na drugoj strani, među studentima koji imaju najslabiji uspeh ima najmanje onih iz najbolje stojeće grupe (po standardu) — 34,9%, prema 44—46% u ostalim grupama”.¹⁸ Tome sigurno doprinose i prednosti koje se sastoje u povoljnijim uslovima obrazovanja i većim pogodnostima kulturnih standarda.

Efikasnost merena visinom ocena položenih ispita, takođe je nezadovoljavajuća. Najveći broj studenata polaže ispite sa relativno niskim ocenama. U školskoj 1970/71. godini na Univerzitetu u Nišu i Beogradu, ostvaren je sledeći uspeh:

Tabela 2.

u %

Položilo sa ocenom	Univerzitet u Beogradu	Univerzitet u Nišu
	1970/71.	1970/71.
6	42,5	51,8
7	25,5	23,9
8	17,5	14,2
9	9,5	6,4
10	5,0	3,6

Ovakav raspored položenih ispita ima uticaja na prosečnu ocenu položenih ispita, koja je na Univerzitetu u Beogradu 7,1 a na Univerzitetu u Nišu 6,85.

Iz svega se može izvesti zakonomeran odnos: uspeh u obrazovanju je u obrnutom odnosu prema troškovima obrazovanja, — što su individualni troškovi obrazovanja veći, to su šanse za uspeh u obrazovanju manje. I obrnuto, uspeh u obrazovanju je veći ukoliko se obrazovanje stiče u povoljnijim uslovima.

Tako se pokazuje da obrazovne aspiracije, troškovi obrazovanja, uslovi obrazovanja i uspeh u njemu čine zatvoreni krug međusobne uslovljenosti koji doprinosi reprodukciji nejednakosti u obrazovanju.

18) V. Tomanović, „Socijalna struktura studenata i učenika škola drugog stupnja u Srbiji”, str. 55.

RAZLIKE U MATERIJALNIM STANDARDIMA
OBRAZOVNIH USTANOVA I PRIMENI
NAUČNO-OBRAZOVNIH DOSTIGNUĆA

Za razliku od individualnih obrazovnih rezultata koji se mere pojedinačnim uspehom, obrazovni rezultati pojedinih obrazovnih ustanova ili nivoa obrazovanja izražavaju se obrazovnom efikasnošću. Ona zavisi od mnogo činilaca, eksternih i internih, a među njima se pored uslova obrazovanja ističu materijalni standardi obrazovnih ustanova.

Ovi standardi koji se ogledaju u faktičkoj opremljenosti obrazovnih ustanova pokazuju znatne disproporcije na svim stupnjevima obrazovanja. Ove razlike imaju izrazitu teritorijalnu dimenziju — u razvijenijim sredinama opremljenost je daleko veća nego u manje razvijenim sredinama. Na drugoj strani, s obzirom na ekspanziju obrazovanja razvoj obrazovanja ne zadovoljava adekvatno sve zahteve vaspitno-obrazovnog procesa.

Tako na primer, u poslednjih deset godina više i visoko obrazovanje steklo je 60% od svih diplomiranih studenata u posleratnom periodu. Zahvaljujući tome, udeo kadrova sa višim i visokim obrazovanjem u strukturi zaposlenih skoro se udvostručio, a za poslednjih pet godina relativno najveći porast imali su kadrovi sa visokim stručnim obrazovanjem. Time je bitno izmenjena kadrovska osnova daljeg razvoja društva.

Međutim, ovakav razvoj visokoškolskog obrazovanja praćen je brojnim slabostima. Smanjeno zapošljavanje pripravnika sa srednjim obrazovanjem utiče na povećan pritisak mladih na visokoškolske ustanove. Od svih lica koja traže zaposlenje polovinu čine kadrovi sa srednjim obrazovanjem, a većinu čine lica bez radnog staža ili mlađa od 25 godina starosti.¹⁹⁾ Najveći broj ovih lica opredeljuje se za studije.

Razvoj visokog školstva prevazilazi mogućnosti društva koje za sve studente ne može da obezbedi odgovarajuće uslove obrazovanja, počev od prostora, sredstava i nastavne tehnologije do nastavnih kadrova. Prosečna površina po jednom redovnom studentu iznosi 7,2 m², što je ispod potrebnih normi, a ima fakulteta i viših škola gde je ova površina daleko niža. Postojeća oprema je dosta zastarela i čak otpisana za oko 60%, a u ograničenoj meri se nabavljaju i koriste savremena sredstva. Na jednog nastavnika u proseku dođe 20 studenata, a na jednog

19) Izveštaj o stanju i problemima zapošljavanja kadra sa srednjim stručnim obrazovanjem, Republički sekretarijat za rad SR Srbije, Beograd, 1974.

saradnika prosečno 28 studenata, što je nepovoljnije nego ranije. Odnos između nastavnika i saradnika je 1:0,7, a pre deset godina je bio 1:1²⁰⁾. Tako se u odnosu na broj studenata odvija kadrovsko i materijalno zaostajanje visokog školstva.

Odvojenost obrazovanja od udruženog rada i odsustvo organizovanog i kompleksnog sagledavanja društvenih potreba u stručnim kadrovima izazvali su nesklad između obrazovanja visokostručnih kadrova i potreba za njima. Taj nesklad je doveo do deficita kadrova određenih struka i do suficita drugih struka kao i do prilično spontanog uključivanja stručnih kadrova u pojedine oblasti. Tako se znatno brže poboljšavala kvalifikaciona struktura zaposlenih u uslužnim i društvenim delatnostima nego u privredi, a kadrovski potencijali osnovnih privrednih grana zaostaju za njihovim potrebama.

Međutim, podaci o efikasnosti visokoškolskog obrazovanja pokazuju da je ono nezadovoljavajuće. Ono se ogleda u prosečnom trajanju studija i u tempu diplomiranja studenata. Prosečno trajanje studija od prvog upisa redovnih studenata do diplomiranja obuhvata vreme provedeno na studijama. Ovo vreme je različito u zavisnosti od vrste visokoškolskih ustanova, ali je znatno veće od predviđenog trajanja studija.

Tabela 3.

Prosečno trajanje studija na visokoškolskim ustanovama u SR Srbiji, bez pokrajina

	Predviđeno trajanje	Stvarno prosečno trajanje	razlika
više škole	2,00	3,99	1,99
fakulteti	4,00—5,00	7,34	2,34—3,34
— pravno ekonomskih nauka	4,00	7,48	3,48
— za nastavni kadar	4,00	7,42	3,42
— tehničkih nauka	4,50—5,00	7,25	2,25—3,75
— poljoprivrednih nauka	4,00	6,82	2,82
— medicinskih nauka	4,00—5,00	7,73	2,73—3,73
fakulteti umetnosti	4,00—5,00	6,68	1,68—2,68

IZVOR: Studenti u SR Srbiji, Republički zavod za statistiku SR Srbije, Beograd, 1973.

20) Stanje i aktuelni problemi visokog školstva, Republički sekretarijat za obrazovanje i nauku SR Srbije, Beograd, 1975.

Podaci pokazuju da postoje znatne oscilacije između fakulteta prema grupama nauka i da prosečno trajanje studija ima znatno duže vreme od predviđenog. Iz njih sledi zaključak o niskoj efikasnosti studija, što ima značajne posledice kako za normalno odvijanje višeg i visokog obrazovanja tako i za proizvodne i društvene delatnosti u koje se stručni kadrovi kasnije uključuju.

Ako se posmatraju podaci o strukturi diplomiranih studenata prema godinama provedenim na studijama, dobija se daleko preciznija slika.

Tabela 4.

Diplomirani redovni studenti u 1970. godini, po godinama provedenim na studijama

Broj godina provedenih na studijama	Vrsta škole		
	više škole	fakulteti	akademije
2	17,8	—	—
3	37,5	0,5	5,7
4	18,6	11,2	21,3
5	10,2	28,1	43,1
6	6,0	18,7	16,1
7	4,0	11,6	4,0
8	2,3	8,9	4,6
9	1,2	6,0	2,3
10 i više	2,4	25,0	2,9

Na višim školama najviše studenata diplomira posle tri godine studija (37,5%), zatim posle četiri godine (18,6%), a jedan broj studenata studira i preko deset godina. Na fakultetima je najbrojnija grupa diplomiranih studenata čije studije traju pet godina (28,1%), zatim šest i sedam godina, ali je vrlo simptomatičan podatak da ima 15% diplomiranih studenata koji su proveli na fakultetima više od deset godina. Kod akademija je drugačija slika: velika većina diplomiranih završi studije za četiri godine ili šest godina.

Efikasnost studija može se posmatrati i sa drugog aspekta — prema pokazateljima o redovnim studentima prema godinama upisa u prvu godinu studija. Oni pokazuju odnose između studenata koji su pravovremeno upisali određenu godinu i onih koji se nalaze u zaostatku.

Tako, na višim školama od ukupnog broja studenata I godine u 1970/71. godini 76,9% upisalo je prvu godinu iste godine, 20,7% prethodne godine, a ostali još ranije. Kod studenata druge godine 73,2% je upisalo prvu godinu 1969/70. godine, a 20,5% 1968/69. godine, itd. To znači

da se na svakoj godini studija nalazi priličan broj ponovaca.

Odnosi na fakultetima između redovnih studenata koji su upisali na vreme i onih koji su upisali ranije još su značajniji. Pošto studije traju duže, mogućnosti za zaostajanje su veće, a broj takvih studenata je veći.

Među redovnim studentima fakulteta I godine u 1970/71. godini 76,5% upisalo je na vreme, 22,1% jednu godinu ranije, a ima ih koji su prvu godinu upisali prvi put i pre 1965/66. školske godine. Na drugoj godini je samo 57,9% studenata koji su upisali na vreme, a 30,9% koji su upisali sa jednom godinom zakašnjenja. Na trećoj godini se nalazi 54,8% studenata koji su upisali na vreme, a na IV i V još manje — 40,7%. Ovo pokazuje da je na starijim godinama studija sve veći procenat ponovaca i zaostalih studenata, a sve manji broj upisanih na vreme.

Na fakultetima umetnosti ima znatno veći broj studenata upisanih na vreme. Na prvoj godini je 88,0%, na drugoj 84,0%, na trećoj 70,0%, a tek na četvrtoj i petoj godini ovaj broj pada na 46,6% studenata. Srazmerno tome povećava se i broj onih koji su ranije upisali (na prvoj godini sa jednom godinom zaostatka ima 5,8%, a na četvrtoj i petoj — 32,5% redovnih studenata). Po odnosu studenata upisanih na vreme i ranije, zbog velikog broja ponovaca, na starijim godinama, između fakulteta i akademija kao da i nema razlike. Međutim, to se menja prema školskim godinama, ali ne u tolikoj meri da se može govoriti o radikalnim promenama.

Ovi podaci samo dublje rasvetljavaju već poznatu sliku o (ne)efikasnosti visokoškolskih studija, koja se izražava činjenicom da ima veliki udeo studenata u omladinskoj populaciji, ali relativno mali broj onih koji završavaju studije.

Međutim, podizanje obrazovne efikasnosti i poboljšanja materijalnih standarda obrazovanja uslov je uspešnije primene obrazovanja. „Brze promene u metodama rada, prožimanje znanja iz jedne profesije drugim znanjima, promene vrste rada izazvane pod uticajem naučnotehnološke revolucije, dovode savremenog čoveka u takvu situaciju da mora da se interesuje za obrazovanje, da nastoji da dopuni znanja novim elementima i podacima, da bi se uspešno snalazio u brzim promenama”.²¹ To je naročito važno u uslovima kada i postojeće znanje i obrazovanje brzo zastareva. „Prema nekim proračunima znanja elektroinženjera koji su završili studije

21) D. Savićević, *Povratno obrazovanje*, BIGZ, Beograd, 1975, str. 86.

1955. godine bila su upotrebljiva za svega 30% u 1965. godini, a znanja generacije iz 1960. bila su upotrebljiva za oko 55%. Slični procenti su i kod inženjera hemije. Znanja generacija mašinskih inženjera iz 1955. bila su upotrebljiva 1965. za 40%, a generacije iz 1960. za oko 65%".²²

Nejednakosti u primeni naučno-obrazovnih dostignuća nastaju u uslovima ograničenih ekonomskih i tehničkih potencijala, pa ni stručni ni kadrovski potencijali ne mogu doći do izražaja.

Oblast primene stečenog obrazovanja vrlo je složeno područje; na njemu se prelamaju sve slabosti u odnosima između društvenih potreba i mogućnosti obrazovanja koje te potrebe zadovoljava. Razvitak proizvodnih i društvenih delatnosti neprekidno rađa zahteve za stvaranjem novih stručnih kadrova koje će uključivati u svoje procese. Međutim, ovde nastaje izvestan raskorak, koji se izražava u najmanje dva vida: sa jedne strane, u nekim sredinama postoje opravdani zahtevi za većim brojem standardnih stručnih profila kojih i inače ima nedovoljno, a sa druge strane, u istim sredinama postoji hiperprodukcija nekih stručnih profila koji se teško uključuju u radnu delatnost prema struci koju poseduju ili čak to uopšte i ne uspevaju.

Ovde spada i problem stvaranja novih stručnih kadrova čije profile nameće tehničko-tehnološki razvoj proizvodnje. Obrazovni programi na pojedinim stupnjevima nedovoljno usvajaju sve ove promene, nedovoljno se prilagođavaju njima, što se u krajnjoj liniji odražava na efekte neposrednog korišćenja obrazovanja. Potrebno je da sve ove probleme racionalizacija obrazovanja uzme u obzir.

Za analizu ovih odnosa nisu dovoljni samo precizni podaci koji otkrivaju fenomenološku strukturu razlika u korišćenju obrazovanja, već je potrebno da preduzeta reforma obrazovanja obezbedi njihovo ujednačavanje.